

Medicinski fakultet, Beograd¹
 Institut za mentalno zdravlje, Beograd²
 Klinički centar "Novi Sad", Novi Sad, Institut za sudsku medicinu³

Pregledni članak
 Review article
 UDK 347.627.2:179.2-053.2

TRETMAN ZLOSTAVLJANE I ZANEMARENE DECE I NJIHOVIH PORODICA U KONTEKSTU KOMPLIKOVANOG RAZVODA BRAKA

TREATMENT OF NEGLECTED AND ABUSED CHILDREN AND THEIR FAMILIES IN THE CONTEXT OF COMPLICATED DIVORCE

Saveta DRAGANIĆ-GAJIĆ¹, Nevena ČALOVSKA-HERCOG², Dušica LEČIĆ-TOŠEVSKI¹ i Vladimir PILIJA³

Sažetak - Proces komplikovanog razvoda braka predstavlja eskalaciju krize u porodičnom sistemu kada visoko debalansiran porodični sistem često poprima karakteristike nasilničke porodice. U radu su izložena iskustva vezana za rad sa porodicama koje se upućuju na veštačenje roditeljske kompetentnosti. Komunikacija, roditeljstvo, porodična pravila i norme postaju disfunkcionalni, a negativna osećanja i lične ambicije partnera projektuju u decu. Rivalstvo u partnerskoj relaciji intenzivira navedene mehanizme koji vode uspostavljanju kontrole nad ponašanjem deteta, čime se briga i zaštita dece zanemaruju. Smatramo da se u komplikovanom razvodu uvek suočavamo sa emocionalnim zlostavljanjem dece. Porodice su obuhvaćene pristupom sistemske i socijalne intervencije koje se prilagođavaju porodici i podrazumevaju opservaciju porodičnog sistema i konfrontaciju bračnih partnera kroz stalnu proučavanje lične odgovornosti. Prevazilaženje krize koja je u najvećoj eskalaciji imala za posledicu emocionalno zlostavljanje dece, otvara mogućnost za prepoznavanje odnosa i emocionalnih iskustava - kroz proces, što predstavlja najvažniji predušlov da se ova vrsta zlostavljanja ne ponovi.

Cljučne reči: Razvod; Zlostavljanje dece; Starateljstvo nad decom; Ponašanje roditelja; Porodični odnosi; Porodična terapija

Razvod predstavlja krizu koja prekida životni ciklus porodice i potom ga usmerava u drugom pravcu. Donedavno se razvod smatrao jednom od najtežih bračnih disfunkcija koje dovode do dezintegracije porodice. Međutim, uporedo sa novim tendencijama savremenog društva koji se odnose na povećanje stope razvoda, ponovljenih brakova i binuklearnih (jednoroditeljskih) porodica došlo je do promena u razumevanju razvoda kao fenomena porodičnog života. Danas se razvod razume kao razvojni fenomen i kao varijacija životnog ciklusa porodice. U takvom kontekstu, definiše se kao prekid tradicionalnog životnog ciklusa porodice koji uslovljava onu vrstu velike neravnoteže koja je povezana sa gubicima, pomeranjem i dobitkom u članstvu porodice a koja se događaju kroz celokupan životni ciklus porodice [1].

Na složenost procesa razvoda ukazuje i činjenica da se može prepoznati nekoliko nivoa razvoda: emocionalni, roditeljski, psihički, ekonomski, legalno-zakonski i društveni [2]. Budući da razvod nije očekivan događaj, u psihološkom smislu on odgovara gubitku, za svakog člana porodice na specifičan način. Kao jedan od psiholoških faktora rizika koji su udruženi sa iskustvima u ranom detinjstvu, pored trauma, rane separacije ili gubitka, pominje se upravo disfunkcionalno roditeljstvo [3]. Značaj rane traume, najčešće preživljene u okviru primarne porodice, dovodi se u vezu sa brojnim mentalnim poremećajima, kao što su multipli poremećaj ličnosti [4], poremećaj ishrane [5], zloupotreba supstancija [6] i granični poremećaj ličnosti [7,8]. Kod pojedinaca odraslih u porodicama u

kojima je bilo fizičkog, emocionalnog ili seksualnog zlostavljanja, nađene su izražene crte depresivnosti, socijalne introverzije, psihastenije i psihopatije [9]. Uloga traume pretrpljene u ranom detinjstvu, kako navode izvesni autori, smatra se ključnim faktorom u razvoju granične organizacije ličnosti [10,11].

U situaciji razvoda roditelja, deca često ispoljavaju konflikt lojalnosti u odnosu prema njima, ljutnju ili emocionalno udaljavanje od jednog od roditelja. Ukoliko se razvod ne okonča na funkcionalan način, moguće su psihološke posledice koje se kod dece mogu ispoljiti i u kasnijem životnom dobu kao što su strah od bliskosti i emocionalnog vezivanja, niže samovrednovanje, nepoverenje, osećaj napuštenosti kao i doživljaj da je razvod roditelja dramatično izmenio njihov život [12].

Polje našeg rada predstavlja komplikovani razvod, u kome gorčina vezana za nezadovoljavajući i disfunkcionalan brak, njegov slom, nerešene konflikte u partnerskoj relaciji, iscrpljujuću borbu za emocionalnu naklonost dece, često vode do različitih oblika disfunkcionalnih obrazaca roditeljstva. Proces komplikovanog razvoda predstavlja eskalaciju krize u porodičnom sistemu, u kome konflikt u partnerskoj relaciji usmerava funkcionalnost sistema ka zlostavljajkim obrascima. Stoga, smatramo da se u kontekstu komplikovanog razvoda, uvek suočavamo sa emocionalnim zlostavljanjem dece.

U radu su izložena iskustva vezana za rad sa porodicama koje se u kontekstu komplikovanog razvoda upućuju na proces veštačenja roditeljske kompetentnosti u Odsek za brak i porodicu Instituta za mentalno zdravlje.

U radu sa ovim porodicama susrećemo se sa visoko debalansiranim porodičnim sistemom koji prima karakteristike nasilničke porodice. Relacije velike bliskosti (koja prerasta u fuziju) u takvom kontekstu se manifestuju kroz agresiju i različite oblike destruktivnog ponašanja. Prethodna udaljenost u relaciji, sada se ispoljava u ekstremnom obliku - odbacivanju i poništavanju. Komunikacija, porodična pravila i norme, kao i način rešavanja konflikta, u mnogim segmentima sistema udaljavaju se od obrazaca koje srećemo u nenasilničkim porodicama. Ako psihijatrijsku bolest posmatramo na kontinuumu zdravlja i bolesti, zapažamo da se roditeljstvo u ispoljenim obrascima ponašanja u komplikovanom razvodu bliži disfunkcionalnom polu. Step en narušenosti ovog segmenta porodičnog funkcionisanja, često je i najviši u istoriji nuklearne porodice. Istovremeno, "zlostavljačko" roditeljstvo u sistemu porodice u komplikovanom razvodu, jeste aspekt koji se smatra disfunkcionalnošću sa najnepovoljnijim konsekvencama, kako aktuelnim tako i onim u budućnosti [12].

Dakle, na svakom od nivoa - ponašanja, uloga, pravila i uverenja, porodični sistem prestaje da bude funkcionalno balansiran i postavlja pred nas zahtev za terapijskom intervencijom.

Funkcionalna suženost roditeljske kompetentnosti zapaža se kroz interaktivne mehanizme koji nisu visoko specifični, ali su veoma učestali u komplikovanom razvodu, a zajedničko im je to da služe zadovoljenju emocionalnih potreba roditelja. Emocionalni odnosi u porodici koja se nalazi u komplikovanom razvodu, baziraju se na ranijem pojedinačnom i zajedničkom emocionalnom iskustvu. Sadašnja emocionalna razmena, koja najčešće podrazumeva "utrougljavanje dece", zapravo "poništa-va" emocionalno polje deteta.

U mnogima od ovih interaktivnih mehanizama susrećemo se sa tendencijom ka ponavljanju odnosa sa partnerom u relaciji sa detetom. Negativna osećanja partnera najčešće bivaju projektovana u decu i manifestuju se kroz diskvalifikaciju, odbacivanje ili diskriminaciju deteta, kao i lične ambicije (manifestuju se kroz favorizovanje deteta). Pri tome, rivalstvo u partnerskoj relaciji intenzivira navedene mehanizme. Napetost u porodičnom polju teži "iskrivljenju" ranijih, najčešće pozitivnih iskustava deteta, što predstavlja jednu od dimenzija indoktrinacije dece. Ovi interaktivni mehanizmi, takođe, vode uspostavljanju kontrole nad ponašanjem deteta, što postaje veoma očigledno kod instrumentalizacije i favorizovanja. Deca sa invaliditetom, u zavisnosti od emocionalnih interesa roditelja, mogu biti favorizovana ili diskriminisana. U takvom kontekstu vezivanje, zastrašivanje i spoljna kontrola od strane roditelja uzimaju prevagu nad brigom o deci i nad zaštitom dece.

"Bazični" interaktivni mehanizmi, emocionalni obrasci unutar porodičnog sistema, sada ekster-

nalizuju svoju disfunkcionalnost u socio-ekološkom matriksu, odnosno polju u kome se prepliću, ali i posreduje dinamika pojedinca, porodice i društva.

Specifičan kontekst komplikovanog razvoda, takođe, upućuje na prioritete u terapijskim intervencijama na različitim nivoima: od obrazaca ponašanja, preko uloga, pravila i vrednosti u porodičnom sistemu [13]. Smatramo da je zaustavljanje zlostavljačkog ponašanja primarno, čemu sledi uspostavljanje balansa između zaštite i autonomije deteta, kao i posvećivanje adekvatne pažnje sibličima i roditeljskim ulogama kroz emocionalne i kognitivne obrade porodičnog iskustva.

Naše je iskustvo i stav da ni na jednom planu intervencija nije moguća bez razmatranja pitanja odgovornosti, budući da se odgovornost nikada ne nalazi izvan granica porodičnog sistema. Smatramo da je ovo pitanje potrebno stalno proradivati, "vraćati" porodici sopstvenu odgovornost od prvog susreta, i nadalje kroz naredne etape u terapijskom procesu.

Našoj službi, kao što je pomenuto, većina porodica biva upućena iz mreže socijalne zaštite. Ova realnost ima veliki uticaj na sledeće: izbor terapijskog pristupa, postavljanje ciljeva i na specifičnosti odnosa terapeuta i klijenata.

Najveći broj porodica u komplikovanom razvodu obuhvaćen je pristupom systemske, socijalne intervencije u mreži različitih pomagača. Funkcionalnom promenom, promenom drugog reda, koja podrazumeva rekonstrukciju porodičnog sistema, obuhvaćen je manji broj porodica.

U našem pristupu porodicama koje su u procesu komplikovanog razvoda ne postoji "interventni plan", već se pristupa svakoj porodici pojedinačno, sa fleksibilnošću u koracima i međukoracima, budući da ne postoje dve porodice koje su disfunkcionalne na identičan način. Radimo timski i uključujemo saradnike.

Kroz opservaciju porodičnog sistema prepoznamo disfunkcionalnost kroz empatiju sa detetom i rasvetljavamo disfunkcionalne obrasce (kako pojedini članovi porodice "igraju igru" i na koji način održavaju disfunkcionalnost porodičnog sistema). Konfrontiramo bračne partnere sa ovim obrascima kroz stalnu prorađu lične odgovornosti. Nakon uspostavljanja kontrole ponašanja koja podrazumeva sigurnost u porodičnom sistemu, edukativnim intervencijama se širi repertoar funkcionalnih obrazaca ponašanja ka prepoznavanju emocija i ka funkcionalnijoj komunikaciji između članova porodice. Kroz različite strukturalne i strateške intervencije primenjujemo uvežbavanje usvojenih drugačijih modela.

Promene u porodičnom sistemu se u pojedinim slučajevima postižu radikalnim debalansiranjem koje podrazumeva lišavanje starateljstva, ili funkcionalno, postepeno, kada postoji dovoljna mera sigurnosti da se ostavi prostor i pruži šansa za promenu.

Kada je reč o specifičnosti odnosa terapeuta i klijenata, u kontekstu našeg rada klijenti nas često prepoznaju kao organ starateljstva, a ne kao terapeute koji se bave zdravljem i bolešću. Na taj način, mi postajemo istovremeno i arbitri i terapeuti, istovremeno procenjujemo i pomažemo. U prvom delu procedure, klijenti uglavnom imaju potrebu da nas "uvere" u opravdanost i istinitost sopstvenih obrazaca i uverenja (igrajući igru *more of the same*), pri čemu je optuživanje deo "igre" između partnera. Teže tome da sa nama naprave koaliciju, a ne savez. Početna faza procedure veštačenja obeležena je konfliktom očekivanja od strane klijenata koje podrazumeva da često odbijaju psihijatrijsku pomoć kada je ona indikovana. Otkrivanje disfunkcionalnih obrazaca kod klijenata koji nemaju psihijatrijsku dijagnozu u nekim slučajevima je mnogo delikatnije. U sledećim fazama procesa veštačenja otvara se prostor za razumevanje i intervenisanje, odnosno usvajanje novih i drugačijih, funkcionalnijih obrazaca ponašanja - *something different*.

U okviru stručnog rada, naša tendencija je da se kontekst terapije ne doživljava kao kazna, već kao

iskustvo koje može da bude podrška uverenju da drugačiji načini funkcionisanja porodičnog sistema postoje. Kroz rad sa ovakvim porodicama prepoznajemo potrebu za povratnim informacijama o tome koliko su uspostavljene funkcionalne promene u porodici trajne.

Zaključak

Kroz pristup koji je bliži socijalnoj intervenciji, kao i u porodičnoj terapiji, debalansiranje sistema pozitivno podržava roditeljske kapacitete. Sniženje tenzije u relaciji između bivših partnera uz stalno pozivanje na roditeljsku odgovornost, smatramo da može da ojača roditeljske kapacitete za prepoznavanje razvojnih potreba dece i njihovo ispunjavanje u budućnosti. Prevazilaženje krize, koja je u najvećoj eskalaciji imala duboke posledice - emocionalno zlostavljanje dece, uz terapijsku pomoć, otvara mogućnost za prepoznavanje odnosa i emocionalnih iskustava - kroz proces. Verujemo da je to i najznačajniji preduslov da se ova vrsta zlostavljanja ne ponovi.

Literatura

1. Mićović R. Životni ciklusi. In: Milojković M, Srna J, Mićović R, eds. Porodična terapija. Beograd: Centar za brak i porodicu; 1997:63-87.
2. Bohanon P. The six stations of divorce. In: Bohanon P, eds. Divorce and after: an analysis of the emotional and social problems of divorce. New York: Doubleday; 1970:29-55.
3. Lewis JM, Beavers WR, Gosset JT. No single thread: psychological health in family system. New York: Bruner/Mazel; 1976.
4. Ross CA, Miller SD, Reager P, Bjornson L, Fraser GA, Anderson G. Multicenter structured interview data on 102 cases of multiple personality disorder from four centers. Am J Psychiatry 1990;147(5):596-601.
5. Herzog DB, Staley JE, Carmody S, Robins WM, Van der Kolk BA. Childhood sexual abuse in anorexia nervosa and bulimia nervosa: a pilot study. J Am Acad Child Adolesc Psychiatry 1993;32:962-6.
6. Abueg FR, Fairbank JA. Behavioral treatment of post-traumatic stress disorder and co-occurring substance abuse. In: Saibgh PA, ed. Posttraumatic stress disorder: a behavioral approach to assessment and treatment. Boston: Allyn and Bacon; 1992:111-46.
7. Herman JL, Perry JC, Van der Kolk BA. Childhood trauma in borderline personality disorder. Am J Psychiatry 1989; 146:490-5.
8. Herman JL, van der Kolk BA. Traumatic antecedents of borderline personality disorder. In: Van der Kolk BA, eds. Psychological trauma. Washington DC: American Psychiatric Press; 1987.
9. Gumbiner J, Flowers JV, StPeter S, Booraem CD. Adult psychopathology on the MMPI and dysfunctional families of origin. Psychol Rep 1996;79(3Pt1):1083-8.
10. Byrne CP, Velamoor VR, Cernovsky ZZ. A comparison of borderline and schizophrenic patients for childhood life events and parent-child relationships. Can J Psychiatry 1990; 35:590-5.
11. Zanarini MC, Gunderson JG, Marino MF, Schwartz EO, Frankenburg FR. Childhood experiences of borderline patients. Compr Psychiatry 1989;30:18-25.
12. Sauber R. Divorce mediation: a system for dealing with the family in transition. In: Mikesell RH, Lusteran DD, McDaniel SH, eds. Integrating family therapy. Washington DC: American Psychological Association; 1995:285-301.
13. Kaslow F. The dynamics of divorce therapy. In: Mikesell RH, Lusteran DD, McDaniel SH, eds. Integrating family therapy. Washington DC: American Psychological Association; 1995:271-85.

Summary

Introduction

Conceptualisation of complicated divorce: as an escalation of systemic dysfunctioning in a highly disturbed and unbalanced system, acquires attributes of trauma-organised-system, and yields itself for therapeutic interventions.

Complicated divorce issues

The authors comment on their experience while treating families sent by Court order in divorce custody disputes, with explicit aim of evaluating parental competence. This type of systemic dysfunction is severely affecting communication styles, family rules and norms, whereas parenting is frequently marked by tendency to repeat relational-style experienced in marital partners' conflicts. Feelings of discontent and resentment are projected onto children, and may take form of disqualifications, rejection, discrimination or else, those feelings stemming out of personal ambition such as favoring children. Parental rivalry

worsens these processes, leading to attempts of establishing inappropriate level of control over children (instrumentalisation or favourisation). Therefore, care and protection of children is inadequate and children are emotionally neglected.

Discussion and conclusion

Many of these highly disturbed families, especially those sent by Court order are engaged in a network of different social, legal and mental health institutions. Intervention plans are thus conceived and specifically tailored to suit individual families, confronting dysfunctional patterns and appealing to enhance parental responsibilities. Overcoming family crisis of complicated divorce where children's emotional needs are neglected is highly indicated for systemic intervening.

The authors discuss their experience in treating such families and offer their questions, dilemmas and recommendations.

Key words: Divorce; Child Abuse; Child Custody; Parental Behavior; Family Relations; Family Therapy

Rad je primljen 10. II 2004.

Prihvaćen za štampu 22. III 2004.

BIBL.ID.0025-8105(2005)1.VIII:11-12:563-566.